

HÂRÛN REŞİD DÖNEMİ İSYANLARI

Muhittin KAPANŞAHİN
Yrd. Doç. Dr., Erciyes Ü. Edebiyat F.
mksahin@erciyes.edu.tr

Özet

Abbasilerin en meşhur halifelerinden biri olan Hârûn Reşîd zamanı, devletin en zirve dönemlerinden birini teşkil eder. Onun zamanında devlet her alanda büyük gelişmeler göstermiştir. Bununla birlikte devlete karşı muhalefet de hiç eksik olmamıştır. Başta Hâricîler olmak üzere Ali oğulları ve kabileci Arap toplulukları, Abbasilere karşı ayaklanma içine girmişler ve devleti oldukça meşgul etmişlerdir. Yemenî-Mudarî çekişmesi Şam ve civarında büyük tehlikeleri meydana getirmiştir. Horasan bölgesinde çıkan ayaklanmalar ve Suriye bölgesinde meydana gelen kabileci çekişmeler, Hârûn Reşîd'in Afrika'da meydana gelen ayaklanmalara yeterince müdahil olmasına engel olmuştur. Şîî kökenli Yahya b. Abdullah ve İdris b. Abdullah ayaklanmaları Hârûn Reşîd'i oldukça uğraştırmış ve bu ayaklanmalardan birinin sonucunda Abbasi topraklarında İdrisîler devleti kurulmuştur. Ayrıca İfrîkiyye'de Abbasi egemenliğinin devam etmesi için Ağlebîlerin kuruluşuna da razı olunmuştur. Devletin yönetiminden memnun olmayanların isyanları istedikleri hedefe ulaşamamışsa da Abbasi yönetimini oldukça meşgul etmiştir. Özellikle Rafi b. Leys isyanı Hârûn Reşîd zamanında bastırılmayıp kendisinden sonraki döneme sarkmıştır.

Anahtar kelimeler: Hârûn Reşîd, Hâricî, Şii, İsyân, Berberîler.

REBELLIONS IN THE PERIOD OF HARUN RASHID

Abstract:

The reign of Harun Rashid, one of the most famous caliphs of the Abbasids, constitutes one of the state's peak periods. During his time, the state flourished in all areas. However, the opposition did not disappear against the state. Particularly Kharijites together with Sons of Ali and tribal Arab communities revolted against the state and caused many troubles. The conflicts between Yemenis and Mudarris created tremendous dangers in and around Damascus. Revolts around Khorasan and conflicts among the tribes of Damascus region prevented Rashid from interfering enough with the uprisings in Africa. The revolts of Yahya b. Abdullah and İdris b. Abdullah who had Shia origination made Harun Rashid struggle with them and as a result of one of these revolts İdrisid State was established in Abbasid territory. Moreover, the foundation of Aglebi state was accepted in order to continue the Abbasid authority in Ifrikkiye. Although the revolts of those who were not contented with the state administration could not reach the desired goals, they made the Abbasid governors to deal with them for a long time period. Especially, the revolt of Rafi b. Leys could not be suppressed during Rashid's reign and continued to the following period.

Keywords: Harun Rashid, Harici, Shiah, Revolt, Berberis.

Giriş

Hârûn Reşîd'in hilafet dönemi, Abbasiler ve İslam tarihi için en zirve dönemlerden birini teşkil eder. Siyasi, dinî, sosyal ve ekonomik birçok alanda dikkate şayan gelişmeler bu dönemde yaşanmıştır. Özellikle ilmî alanda yapılan çalışmalar, döneminin ve kendisinden sonraki dönemlerin, altın çağ olarak isimlendirilmesine sebep olmuştur.

Hârûn Reşîd, dedesi Ebu Cafer Mansur zamanında, 30 Zilhicce 145 / 20 Şubat 763 yılında Rey şehrinde doğmuştur.¹ Kardeşi Hâdî'nin vefat ettiği 14 Rebiülevvel 170/14 Eylül 786 tarihinde² Cuma gecesi³ Hârûn b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'a biat edildi. Hârûn, hilafet görevine başladığı sırada 22 yaşında bulunuyordu. Annesi asker ailesine mensup Yemenli bir ümmü veled olan Hayzurân'dır.⁴ Bizans üzerine yaptığı başarılı akınlar sonrası babası Hârûn'a "Reşîd" lakabını vererek, onu kardeşi Hâdî'den sonra halife olması için veliyet tayin etmişti.⁵

Bazı kaynaklarda verilen bilgilere göre Hâdî öldüğü zaman Yahya b. Halid el-Bermekî hapishanede tutuklu bulunuyordu ve hatta Hâdî, onu öldürmeye azmetmişti.⁶ Fakat halifelğe geçen Hârûn, hemen Yahya'ya birini gönderdi ve onu hapisten çıkararak kendisine vezir yaptı.⁷ Ayrıca Hârûn, Hâdî'nin ölümünü ve kendisinin halifelğe geçtiğini hilafet merkezinin civarındaki bölgelere duyurması için Yahya'ya mektuplar hazırlamasını emretti⁸ ve sonra mührünü Yahya'ya teslim etti.⁹ Hârûn Reşîd, sabah olunca kardeşi Hâdî'nin cenaze namazını kıldırdı ve onu İsabâd'da defnetti.¹⁰

Hârûn Reşîd, yirmi üç sene hüküm sürdü.¹¹ Onun saltanat devri, Asya'da İslam saltanatının en parlak devresidir ve İslamiyet için şan ve şerefle dolu bir zaman dilimini içerir. Çin ve Frenk imparatoru ile hediyeleşti. Dokuz defa hacca gittiği hâlde hayatın tam tadını çıkardı.¹² Mübalağadan sarfınazar edildiği hâlde bile Hârûn Reşîd ismi, hiç şüphe yok ki dünyanın en büyük hükümdarlarından birini teşkil eder. Büyük halife, dinî vazifelerine sadakatle bağlı, yasaklarından

¹ Doğum tarihi ile ilgili olarak, 145 yılından 148 yılına kadar farklı rivayetler vardır. h.146 yılında Rey kentinde dünyaya geldi. (Mahmud Şakir, *Hız Adem'den Bugüne İslam Tarihi*, çev.: Ferit Aydın, Kahraman yayınları, İstanbul 1993, IV, 89) Hârûn Reşîd 148 yılında Horasan bölgesinde Rey şehrinde dünyaya geldi. (Süyuti, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr eş- Şafii; *Tarihu'l- Hulefa*, el-Mektebetü'l- Asriyye, Beyrut 1989, 325.) Diğer bir rivayete göre Muharrem 149 / Şubat 766'da dünyaya gelmiştir. Bermekilerden Fadl b. Yahya, Harun'dan yedi gün önce dünyaya gelmiş Fadl'ın annesi Harun'u, Harun'un annesi de Fadl'ı emzirmiştir. (Taberi, Ebu Ca'fer M. B. Cerir; *Tarihu'r- Rûsul ve'l- Müluk (Tarihu't - Taberi)*, Darü'l- Maarif, Mısır 1968, VIII, 230.)

² Hudari Bey, Şeyh Muhammed; Muhadarat: *Tarihu'l-Ümeme'l-İslamiyye (ed-Devletü'l-Abbasiyye)* Darü'l- Ma'rife, Beyrut, 120; Yusuf Aş, *Tarihu Asri'l - Hilafeti'l- Abbasiyye*, Darü'l-Fikr, Dimaşk 1982, 64.

³ Mesûdî, Ebi'l-Hasan Ali b. El-Hüseyn b. Ali, *Mürücu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Dârü'l-Endelüs, Beyrut 1965, III, 336.

⁴ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi*, çev.: İ. Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, II, 344; Süyuti, *Tarihu'l- Hulefa*, 325.

⁵ Nahide Bozkurt, "Harunü'r-Reşîd", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1997, XVI, 259.

⁶ İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdullah Köşe, Bahar Yayınları, İstanbul 1986, VI, 98.

⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, X, 269; İbn Vadiran, *Historie Des Abbasides*, Haz. Mongi Kaabi, Darü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut 1993, 72.

⁸ İbnü'l-Esir, VI, 99.

⁹ İbnü'l-Esir, VI, 100.

¹⁰ İbn Kesir, X, 270.

¹¹ Mahmud Makdis, *Nüzhâtü'l- Enzar fi Acaibi't - Tevarih ve'l - Ahbar*, Darü'l- Garbi'l- İslami, Beyrut 1988, 250; Mahmud Şakir, IV, 85.

¹² S.F.Mahmud, *İslam Tarihi*, çev.: A. Kevenöğlu- Ayhan Sümer, Varlık Yayınevi, İstanbul 1962, 88.

kaçınan, dindar ve müşfik olmakla beraber debdebe ve ihtişama meyilli olduğundan Arapların sosyal hayatlarına büyük tesirleri oldu. Asker fitratında olduğu için muharebelerin çoğuna bizzat iştirak etmiştir. Haksızlıkları önlemek için aralıksız olarak teftişlerini sürdürmüştür. Kamunun yararına olan işlerde gayretini esirgememiştir. Onun saltanatı zamanında ticaret ve sanat erbabının, ilim ve hac yolcularının emniyet içinde yolculuk yapabilmeleri, Hârûn'un idaredeki metanetini gösterir. Onun zamanında yapılan camiler, mektep ve medreseler, hastaneler, kervansaraylar, yollar, köprüler ve kanallar, Hârûn'un toplumun refahı için ne kadar çalıştığına delildirler.¹³ Hârûn Reşîd döneminde Bağdat, zamanın ticaret merkezi olmuş, ilim ve edebiyat erbabının cazibe merkezi haline gelmiştir.¹⁴ Yine onun zamanında devlet, şöhretinin, zenginliğinin ve kültürünün zirvesine ulaşmıştır.¹⁵

Hârûn Reşîd, kutsal değerlere saygılı ve bu konuda titiz, tüm işlerinde Allah'tan korkan bir zattı. Günde 100 rekat nafil namaz kıları.¹⁶ Hârûn Reşîd'in çok hacca gitmesi halk üzerinde öyle bir imajın yayılmasına sebep olmuştu ki, onun bir yıl hacca, ertesi yıl cihada çıktığı izlenimi uyanmıştı.¹⁷ Her gün 1000 dirhem tasaddukta bulunur¹⁸, ilim erbabını sever ve onlara hürmet ederdi.¹⁹ Fiziki yapı olarak beyaz tenli, uzun boylu, şişmanca ve yakışıklıydı. Güzel huylu, fesahat sahibi, ilim ve edebe düşkün bir kimse idi.²⁰ 3 Cemaziyelahir 193/24 Mart 809 günü Tus şehrinde hayata gözlerini yumdu.²¹ Hilafet süresi 23 sene 6 ay sürdü. Öldüğünde 44 yaşını 4 ay geçmişti.²²

Hârûn Reşîd dönemi, Abbasilerin zirvede oldukları bir dönem olmasının yanında devletin parçalanmaya başlamasının da başlangıç noktasını oluşturur. Bunun temel iki sebebinden biri, devletin tabii sınırlarına ulaşması ve diğeri Hârûn Reşîd'in yönetim anlayışıdır.²³

Her ne kadar Abbasilerin iktidarı ele geçirmesinde kendilerine birinci derecede yardımcı olan Horasan ordusu idiyse de vilayetteki muhalefet, Emeviler döneminde olduğu gibi devam etti. Bunun sebebi de yeni hükümdarların ihtilal öncesi propagandalarını yaptıkları merhamet ve adalet

¹³ Seyyid Emir Ali, *Musavver Tarih-i İslam*, çev.: M. Rauf, Kanaat Kütüphanesi, 1. Baskı, İstanbul 1329, 236-237.

¹⁴ Hudari Bey, 154.

¹⁵ H.U. Rahman, *İslam Tarihi Kronolojisi*, çev.: Abidin Büyükköse, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 192.

¹⁶ İbrahim Eyüb, *et-Tarihu'l-Abbasi es-Siyasi ve'l- Hudari*, eş-Şirketü'l-Alemiyye li'l-Kitabi ŞML, Beyrut 1989, 61.

¹⁷ Mahmud Şakir, IV, 86; Yusuf Aş, 62; Ahmed Muhtarü'l-Abbad, *Fi't-Târihi'l-Abbâsî ve'l-Endülüs*, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, 80; İbn Kesir, X, 363.

¹⁸ Taberi, VIII, 347; Hudari Bey, 156; Süyuti, 326.

¹⁹ Mahmud Makdis, 249.

²⁰ Süyuti, 325.

²¹ Mahmud Şakir, IV, 89.

²² Mesûdî, 336.

²³ Yusuf Aş, 60.

rejimini kurmadıklarının görülmesiyle, halkın hayal kırıklığına uğramış olmasıydı. Aslında bölge halkına göre Abbasiler, daha kötü değillerse bile seleflerinden daha iyi de değillerdi.²⁴ İslam dünyasının doğusunda oluşan bu durum ve anlayış, İslam dünyasının batısı için de aynen geçerliliğini koruyordu.

Hârûn Reşîd'in yönetime geldiği ilk yıllardan itibaren ortaya çıkan ayaklanmaların genellikle Hâricî, Şii ve kabile asabiyetine bağlı ayaklanmalar olduğu görülmektedir. Bunlar, Hârûn Reşîd döneminin Abbasiler için zirve dönemlerden biri olarak anılmasını engelleyecek kadar büyük başarılarla ulaşamamışsa da, devleti oldukça meşgul etmiş ve gelecekte ortaya çıkacak olan toprak kayıplarının temelini oluşturacak ayaklanmalar olmuştur.

A. HÂRICÎ KÖKENLİ İSYANLAR

Abbasi devletinin yönetimine karşı olanlar sadece Ali taraftarları değildi. Bunların yanı sıra Abbasi hilafetini kabul etmeyenler arasında Hâricîler de önemli bir unsur olarak yer alıyordu. Hârûn Reşîd döneminde Hâricîler faaliyetlerini tekrar artırdılar. Fakat eylemleri daha çok bölgeseldi ve etkisi sınırlıydı. Ancak bilindiği üzere Kuzey Afrika'da Hâricîlere ait iki emirlik bulunuyordu. Bunlardan biri Sufrielerin, diğeri ise İbâdîlerin idi.

1. İbâdîye'nin İsyancı

Hârûn Reşîd'in halifeliliğinin birinci yılında (170/786) İfrîkiyye'de bulunan Hâricîlerin bir kolu olan İbâdîye, isyana kalkışmıştır.²⁵ 170/787 yılında İfrîkiyye valisi Yezid b. Hâtim vefat etmiş²⁶ yeni vali gelinceye kadar oğlu Davud babasının görevini üstlenmiştir. Bu sırada Bâcce dağlarında isyanlar baş göstermiştir. Özellikle burada isyana kalkışan İbâdîye'nin üzerine Davud, bir askerî birlik göndermiş fakat İbâdîye, bu askerî birliği hezimete uğratmıştır. Davud tekrar başka bir birlik hazırlayarak İbâdîye'nin üzerine sevk etmiş ve bu sefer İbâdîye hezimete uğramış hatta İbâdîye'nin peşini takip eden askerler, onların pek çoğunu öldürmüştür.²⁷ İfrîkiyye'nin emniyeti için çalışan Davud, amcası Ravh b. Hâtim gelinceye kadar bazı kayıplara rağmen neticede asayışı gerçekleştirmeyi başarmıştır.²⁸

2. Sahsah'ın İsyancı

Hârûn Reşîd zamanında Hâricîlerin yoğunlukla yaşadıkları bölgelerden biri de el-Cezire bölgesi idi.²⁹ Daha İbâdîye isyanının sıcaklığı ortadan kalkmamışken

²⁴ H.U. Rahman, 199.

²⁵ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1997, III. 263.

²⁶ Yakubi, Ahmed b. Ebu Yakub b. Cafer b. Vehb ibn Vadihi'l -Kati, *Tarihü'l - Yakubi*, Daru's -Sadır, Beyrut, I, 411.

²⁷ İbnü'l-Esir, VI,99.

²⁸ Algül, III, 263.

²⁹ Takkuş, Muhammed Süheyl; *Tarihü'd - Devleti'l - Abbasiyye*, Darü'n-Nefais, Beyrut 1996, 94.

171/787 yılında Hâricî liderlerinden Sahсах adlı bir kişi el-Cezire’de başkaldırdı. Cezire valisi bulunan Ebu Hüreyre, Sahсах üzerine asker gönderdi fakat Sahсах, Ebu Hüreyre’nin gönderdiği askerleri hezimete uğrattı. Daha sonra Musul tarafına geçen Sahсах, Bâcermâ’da Musul askerleri ile karşılaşmış pek çok³⁰ asker öldürdükten sonra tekrar Cezire’ye dönmüş ve Rabia ülkesini ele geçirmiştir. Bölge valisinin başarısız olması üzerine Hârûn Reşîd, yeni bir orduyu Sahсах’ın isyanını bastırmak üzere göndermiştir. Dûrayn’da karşılaşan iki ordunun yaptığı savaş sırasında Sahсах öldürülmüş ve adamları da dağıtılmıştır.³¹ Bu arada Hârûn Reşîd, Ebu Hüreyre’yi Cezire valiliğinden azletmiştir.³²

3. Husayn İsyanı

175/792 yılına gelindiğinde bölgesel olarak isyanlar görülmeye devam etti. Bu yıl içinde Hâricîlerden Husayn isimli biri Horasan’da isyan etti. Husayn Evk halkındandı ve Kays b. Sa’lebe’nin azatlılarındandı. Bu sırada Sicistan valiliğinde Osman b. Umare bulunuyordu. Osman’ın gönderdiği orduyu hezimete uğratan Husayn, Horasan’a kadar geldi ve Bâzegîs, Buşenc ve Herat taraflarına yöneldi. Hârûn Reşîd, Horasan valisi bulunan Halid el-Gıtrif’e bir mektup göndererek Husayn’ı takip etmesini istedi.³³ Bunun üzerine Halid el-Gıtrif on iki bin kişilik bir kuvvetle Davud b. Yezid’i Husayn’ın üzerine gönderdi. Altı yüz kişilik bir kuvvetle karşı koyan Husayn, Davud’un birliğini bozguna uğrattı ve birçok askerini de öldürdü. Daha sonra Horasan’a hareket eden Husayn, yapılan takip sonucunda yakalanarak öldürüldü ve adamları bozguna uğratıldı.³⁴

4. Fazl’ın İsyanı

176/792 yılında bir Hâricî olan Fazl, Nusaybin taraflarında başkaldırdı ve oraların halkından bir hayli mal aldıktan sonra Dârâ, Âmid ve Erzen üzerine yürüdü. Fazl, buradaki halkın mallarından aldığı³⁵ gibi Halat’ta da aynı hareketini tekrarladı. Bundan sonra Nusaybin’e döndü ve oradan Musul’a geldi. Musul’da bulunan askerler Fazl’a karşı koydularsa da Fazl onları Zab’da hezimete uğrattı. Fakat bu arada Musul askerleri savaşmak üzere geri geldiler ve çatışmada Fazl ve askerlerini öldürdüler.³⁶ Böylece isyan daha fazla büyümeden söndürülmüş oldu.

³⁰ İbnü’l-Esir, VI,103.

³¹ Algül, III, 263.

³² İbnü’l-Esir, VI,104.

³³ İbnü’l-Esir, VI,113.

³⁴ İbnü’l-Esir, VI,114; Algül, III, 263.

³⁵ İbnü’l-Esir, VI,122.

³⁶ İbnü’l-Esir, VI,123.

5. Velid b. Tarif'in İsyanı

179/795 yılında Velid b. Tarif et-Tağlibî, Cezîre'de isyan etti.³⁷ Nusaybin'de bulunan İbrahim b. Hâzım b. Huzeyme'yi ve bu bölge halkından birçok kimseyi öldürdü. Bir müddet sonra kuvveti artan Velid, Armenia'ya girdi³⁸ ve Ahlat'ı yirmi gün kadar kuşattı. Hatta onlar kendileri için Velid'e otuz bin fidye ödediler.³⁹ Bundan sonra Velid, Azerbaycan üzerine yürüdü.⁴⁰ Oradan da Hulvan ve Sevad taraflarına gitti. Daha sonra Dicle'nin batısına geçti ve oradan Beled şehrine yürüdü. Bura halkından da 100 bin fidye aldı.⁴¹ Gücü gittikçe artan ve taraftarları çoğalan Velid, Hârûn Reşîd'in haksızlık ve zulmettiğini ileri sürüyor, savaşa çıktığı zaman bu zulüm ve haksızlıkları ortadan kaldırmak için isyan ettiğini ifade ediyordu.⁴² Hârûn Reşîd meydana gelen bu durum karşısında Yahya b. Halid el-Bermekî ile istişare etti. Velid'in üzerine kimi gönderelim diye ona sordu. O, Musa b. Hazım el-Temîmî'yi göndermesini ve Musa'nın Firavun'u boğduğu gibi bu Musa'nın da Velid'i boğabileceğini söyledi. Bunun üzerine Hârûn Reşîd, büyük bir ordu ile Musa b. Hazım'ı Velid üzerine gönderdi. Fakat gelen orduyu mağlup eden Velid, Musa'yı da öldürdü. Sonra Hârûn Reşîd, Muammer b. Musa el-Ma'bedî'yi Velid üzerine gönderdi. O da başarılı olamadı.⁴³ Velid, Cezîre topraklarında karışıklıklarını devam ettirdiği bir sırada Hârûn Reşîd, Velid'in üzerine Yezid b. Mezîd eş-Şeybânî'yi gönderdi.⁴⁴ Yezid b. Mezîd, meşhur Maan b. Zaid'e'nin kardeşinin oğluydu. Adı geçen Yezid, cesaretiyle tanınmış meşhur komutanlardan biri idi. Azerbaycan valisi iken 172 senesinde Hârûn Reşîd tarafından görevinden azledilmişti.⁴⁵

Yezid devamlı surette Velid'e hile yapmaya çalışıyordu. Bermekiler ise Yezid'e güvenmedikleri için sürekli Hârûn'a: "Yezid ile Velid her ikisi de Vâil kasabasından oldukları için, bu yakınlıkları sebebiyle Yezid, Velid'den uzak durmaya çalışıyor" diyerek halifeyi yönlendiriyorlardı. Bunun üzerine Hârûn, Yezid'e sert bir dille mektup yazdı ve şöyle dedi: "Eğer senin yerine hizmetçilerimden birini gönderseydim, senin yaptığından daha fazlasını yapardı. Sen yakınlık yüzünden taraf tutuyorsun ve müsamahalı davranıyorsun. Allah'a yemin ederim ki eğer Velid'in işini hemen bitirmeyi geciktirirsen, hiç gecikmeden başını bana getirecek birini göndereceğim."⁴⁶ Yezid, Ramazan 179 / Kasım 795 tarihinde Velid ile karşı karşıya geldi ve askerlerine şunları söyledi:

³⁷ Yakubi, I, 410; İbn Vadırân, 109; İbrahim Eyüb, 68.

³⁸ Taberi, VIII, 256; Hudari Bey, 123.

³⁹ İbnü'l-Esir, VI,130.

⁴⁰ Yakubi, I, 427; Ebi Zeyd Ahmet b. Sehl el-Belhi, Kitab el-Bed ve't-Tarih, Paris 1899, V, 101.

⁴¹ İbnü'l-Esir, VI,130; Takkuş, 94.

⁴² H. İbrahim Hasan, II, 345.

⁴³ İbn Vadırân, 109.

⁴⁴ İbnü'l-Esir, VI,130; Takkuş, 94.

⁴⁵ İbn Vadırân, 109.

⁴⁶ Hudari Bey, 123.

“Annem ve babam size feda olsun. Bunlar Hâricîlerdir. Onlar önce bir hamlede bulunurlar, işte o an sebat gösterin. Onların hamleleri bittikten sonra siz de onların üzerine bir hamle yapın. Çünkü onlar bir defa hezimete uğradıktan sonra bir daha geri dönmezler.” Nitekim Yezid’in dediği gibi de oldu. Hâricîler önce Yezid’in taraftarlarının üzerine bir hamle yaptılar. Yezid ve beraberindekiler buna sebat gösterdiler. Bundan sonra Yezid taraftarları bir hamle yapınca onlar hemen dağılıverdiler.⁴⁷

Yezid, Velid b. Tarif’i takibe koyuldu ve onu yakalayıp başını gövdesinden ayırdı.⁴⁸ Komutan Yezid, Velid’in başını oğlu Esed b. Yezid ile beraber bir mektup yazarak Hârûn Reşîd’e gönderdi.⁴⁹ Hârûn Reşîd bundan dolayı Allah’a şükürler etti.⁵⁰ Böylece isyancının adamları dağılıp gittiler.⁵¹

Hârûn Reşîd, isyan eden Hâricî Velid b. Tarif’e karşı elde etmiş olduğu üstünlükten dolayı Allah’a bir şükür nişanesi olmak üzere bu yıl içerisinde bir umre ziyareti yaptı. Umre’yi eda ettikten sonra da Medine’ye giderek hac mevsimine kadar orada kaldı. Sonra Mekke’ye dönerek halkla birlikte haccını yaptı ve tüm hac ibadetlerini yürüyerek yerine getirdi.⁵²

6. Hamza b. Etrük’ün İsyanı

180/796 yılında Hârûn Reşîd, Horasan valisi bulunan Mansur b. Yezid’i azletti ve yerine Ali b. İsa b. Mahan’ı tayin etti. Ali b. İsa Horasan’da on sene valilik yaptı.⁵³ Ali b. İsa’nın valiliği sırasında başkaldıran ve aynı zamanda bir Hâricî olan Hamza b. Etrük,⁵⁴ Buşenc’e geldi. Ali b. İsa ona Herat’ta bulunan Amraveyh b. Yezid el-Ezdî’yi altı bin kişilik bir kuvvetle gönderdi. Hamza, Amraveyh’i çatışmada yendi ve askerlerinden bir kısmını öldürdü. Bu arada Amraveyh de bir izdihamda sıkışarak öldü.⁵⁵ Bunun üzerine Ali b. İsa, oğlu Hüseyin’i on bin kişilik bir kuvvetle Hamza’nın üzerine gönderdi. Fakat Hüseyin, Hamza ile savaşmadığı için Ali b. İsa oğlu Hüseyin’i azletti ve yerine diğer oğlu İsa’yı gönderdi. İsa, Baharz’da savaşa giriştiği sırada Hamza Nisabur’da bulunuyordu. Hamza bu savaşta yenildi ve bir hayli taraftarı öldürüldü. Kendisi yanında kalan kırk kişiyle beraber Kuhistan tarafına gitti.⁵⁶

⁴⁷ İbn Vadırın, 110.

⁴⁸ İbnü'l-Esir, VI,131.

⁴⁹ İbn Vadırın, 110; Hudari Bey, 124.

⁵⁰ el-Belhi, V, 102.

⁵¹ İbn Kesir, X, 292; Taberi, VIII, 261; Hüseyin Algül, 265.

⁵² Taberi, VIII, 323.

⁵³ İbnü'l-Esir, VI,138.

⁵⁴ el-Belhi, V, 102; Mahmud Şakir, IV, 104; Taberi, VIII, 323.

⁵⁵ İbn Haldun, *Kitabu'l-İber ve Divanü'l-Mübtada ve'l-Haber*, Mektebetü'l-Medrese, Beyrut 1966, III, 468.

⁵⁶ İbn Haldun, III, 469.

Bundan sonra İsa, askerlerini Avk ve Cuveyn taraflarına gönderdi. İsa'nın askerleri buralarda bulunan Hâricîleri öldürdüler. İsa daha sonra Hamza'ya yardım eden Hâricîlerin köylerine hücum etti. Bu köyleri yakıp yıktı, ahalisini de öldürdü. Zerenc'e gelinceye kadar İsa'nın öldürmüş olduğu insanların sayısı otuz bini⁵⁷ buldu. İsa, Zerenc'te Abdullah b. Abbas en-Neseî'yi bıraktı, kendisi ise geri döndü.⁵⁸ Zerenc'ten topladığı mallar ile oradan ayrılan Abdullah, Esfizar'da Hamza ile karşılaştı.⁵⁹ Çatışmaya giren Abdullah beraberinde bulunan Soğdlular ile müthiş bir şekilde direndi. Neticede Hamza hezimete uğradı ve birçok taraftarı öldürüldü. Bu arada kendisi de yüzünden yaralandı. Bu durum karşısında Hamza ile beraber kurtulan bir kısım askerler üzüm bağlarına dalarak gizlenmek mecburiyetinde kaldılar. Bundan sonra Abdullah birçok köyün üzerine saldırdı ve ahalisini acımasızca öldürdü.

Tahir b. Hüseyin, Ali b. İsa tarafından Buşenc'e vali tayin edildiği zaman Hamza Buşenc'te bulunan bir mektebe geldi ve hocası ile birlikte mektepte bulunan otuz talebeyi öldürdü. Durumu öğrenen Tahir, Hâricîlerin Ka'ad⁶⁰ fırkasının bulunduğu bir köye geldi, onları öldürdü ve mallarını aldı. Onları öldürürken şöyle bir işkence uyguladı; öldürmek istediği Hâricîyi iki kütüğe bağladıktan sonra bu kütükleri yuvarlıyor ve vücudunu ikiye ayırıyordu. Ka'adlardan birinin Hamza'ya yazdığı bir mektup üzerine Hamza savaşmayı durdurdu ve onlara savaşmayacağına dair söz verdi. Böylece halk bir süre güven içerisinde yaşadı.⁶¹

B. Şİİ KÖKENLİ İSYANLAR

Ali oğulları, hilafette kendi haklarının olduklarına inanıyorlar ve fırsat buldukça bu hakkı elde etmek için girişimlerde bulunuyorlardı. Hârûn Reşîd, hilafetinin ilk yıllarında onlarla iyi ilişkiler kurmaya çalışmış ve onları memnun etmek için Bağdat'ta kalma zorunluluklarını kaldırarak Medine'ye gitmelerine müsaade etmişti. Fakat bu siyaset onların silahlı mücadelelerini önlemek için yeterli olmadı.

1. Yahya b. Abdullah'ın İsyanı

Daha evvel halife Hâdî devrinde 169/786 tarihinde Mekke'deki Fah savaşından kaçarak canını zor kurtarmış olan Yahya b. Abdullah b. Hasenü'l-Müsenna, 176/792 yılında Deylem'de ayaklandı.⁶² Kısa zamanda etrafında çok sayıda insan toplanarak⁶³ büyük kalabalıklar ona tabi oldular ve kuvveti arttı.

⁵⁷ el-Belhi, V, 103.

⁵⁸ İbn Haldun, III, 469.

⁵⁹ İbnü'l-Esir, VI,139.

⁶⁰ Hakemliği kabul eden ve savaşa katılmayan fırka.

⁶¹ İbnü'l-Esir, VI,138.

⁶² Taberi, VIII, 242; İbrahim Eyüb, 67-68.

⁶³ Takkuş, 93; Yusuf Aş, 58.

Çeşitli bölgelerden ve şehirlerden insanlar göçüp yanına geldiler.⁶⁴ Kendisini emniyete aldıktan sonra halkı kendisine biat etmeye çağırırdı. Mekke, Medine, Yemen ve Mısır halkı ona biatte bulundular. Sonra Yahya Yemen'e giderek orada bir süre kaldı. Peşinden de Mısır'a ve Mağrib'e giden Yahya, oradan da gizlice Irak'a girdi. Bir müddet sonra Rey'e ve Horasan'a giderek Maverünnehir memleketlerine kadar ulaştı.

Bunun üzerine Halife Hârûn Reşîd endişelenerek Yahya'yı sıkı takip etmeye başladı. Bunu hisseden Yahya ise kurtuluşu, Türk bölgelerine sığınmakta buldu. Beraberinde taraftar ve destekçilerinden oluşan 170 kişi kadar da adamı vardı. İki buçuk yıl kadar buralarda gizlenen Yahya b. Abdullah, önce Taberistan'a, oradan da Deylem'e giderek yine ortaya çıktı.⁶⁵

Yahya b. Abdullah'ı sevenlerin çokluğu ve taraftarlarının her gün biraz daha artması Hârûn Reşîd'i müteessir ediyordu. Bunun üzerine Hârûn Reşîd, 50 bin kişilik bir ordu hazırlayarak, Fazl b. Yahya b. Halid b. Bermek⁶⁶ komutasında, Taberistan üzerine gönderdi. Hârûn Reşîd, Fazl b. Yahya'ya Cürcan, Taberistan, Rey dâhil bir kısım yerlerin valiliklerini de verdi.⁶⁷ Fazl b. Yahya, büyük bir alayişle yola koyuldu. Her konakta Hârûn Reşîd'in mektupları, özel ulak vasıtasıyla Fazl b. Yahya'ya ulaşıyor ayrıca Hârûn Reşîd ona çeşitli armağanlar gönderiyor, ihsanlarda bulunuyordu.⁶⁸ Fazl ayrıca yanına bir hayli mal ve eşya aldı.⁶⁹ Fazl b. Yahya, yanındaki komutanlarından Müsenna b. Haccac b. Kuteybe b. Müslim'i Taberistan'a, Ali b. Haccac el- Huzzai'yi Cürcan'a atadı.⁷⁰

Talekan'da "Eşb" denilen yerde konaklayan Fazl, henüz Deylem'e ulaşmadan Yahya'ya peş peşe mektuplar gönderdi. Mektuplarında iltifatlar yağdırıyor, gönül alıcı şeyler yazıyor ve mümkün mertebe onu hoş tutacak ifadeler kullanıyordu.⁷¹ Bununla birlikte bazen tehdit ederek, bazen bir şeyler vaat ederek, kimi zamanda ümitlendirip rağbet ettirerek kendisine teslim olması durumunda Hârûn Reşîd'in yanında onu affettirme girişiminde bulunacağını söylüyordu.⁷² Ayrıca Deylem bölgesinin hâkimine de bir mektup göndererek, Yahya'nın oradan çıkarmaya zorlaması için kendisine bir milyon dirhem hediye etti.⁷³ Yahya ise bu arada gücünü kaybederek Deylem Beyi'nin kendisine hıyanet edebileceği

⁶⁴ İbn Kesir, X, 281.

⁶⁵ Mahmud Şakir, IV, 100.

⁶⁶ Yakubi, I, 408; Takkuş, 94; Mahmud Şakir, IV, 94.

⁶⁷ İbn Haldun, III, 463.

⁶⁸ İbn Kesir, X, 281.

⁶⁹ İbnü'l-Esir, VI, 115.

⁷⁰ Taberi, VIII, 242.

⁷¹ İbn Vadırân, 80.

⁷² K.V.ZETTERSTEEN; "Harunürreşid", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1977, X/I, 304.

⁷³ İbn Kesir, X, 281; Hudari Bey, 121; İbn Haldun, III, 463.

endişesine kapıldı. Sonuçta hiçbir silahlı mücadele vuku bulmaksızın bazı şartlarla Yahya b. Abdullah'ın Bağdat'a gideceği anlaşıldı.⁷⁴

Nitekim bütün bu çabaların sonunda Yahya b. Abdullah kadıların, fakihlerin, Haşimoğullarının ileri gelenlerinin⁷⁵ ve Abdüssamed b. Ali, Abbas b. Muhammed, Muhammed b. İbrahim, Musa b. İsa⁷⁶ gibi büyüklerinin şahitlik edecekleri ve Hârûn'un bizzat kendi hattıyla vereceği bir eman karşılığında sulhu kabul edeceğini bildirdi.⁷⁷ Durum Fazl tarafından Hârûn Reşîd'e iletilince, halife istenileni yerine getirdi ve bir emanname yani güvenlik belgesini hediye ve armağanlar ile birlikte gönderdi.⁷⁸

Bu emanetler komutan Fazl b. Yahya'nın eline ulaşınca onları hemen Yahya Bin Abdullah'a gönderdi.⁷⁹ Yahya, bunları kabul ederek gelip Fazl'la buluştu. Bunun üzerine Fazl, Yahya'yı alıp Bağdat'a getirdi. Hârûn bütün samimiyeti ile Yahya'yı karşıladı ve kendisine pek çok hediyeler verilmesini emretti.⁸⁰ Kendisine büyük miktarda para ve yiyecek yardımında bulundu. Onu, Yahya b. Halid'in köşkünde bir süre kaldıktan sonra güzel bir evde ağırladı. Reşîd, bizzat kendisi onunla ilgileniyordu. Hatta onu ziyaret etmeleri için halka emir bile verdi.⁸¹

Fakat daha sonra Hârûn Reşîd'in Yahya b. Abdullah'a karşı tavrı değişti. Bu tavır değişikliği ve olayın seyri ile ilgili olarak kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Bazı kaynaklara göre olayın seyri şöyledir: Hârûn Reşîd önce onu hapse attırdı. Sonra Haşimilerden bir cemaat meclisinde oturmakta iken onu huzuruna getirtti. Yahya b. Abdullah, "ey Müminlerin emiri, bizimle sizin aranızda akrabalık ve hukuk vardır. Beni niçin cezalandırıp hapse atıyorsunuz?" dedi.⁸² Hârûn Reşîd ona acıdı⁸³ ve onu bağışlayarak 100 bin dinar verdi. Anlatıldığına göre onu bir günden az bir süre veya başka bir rivayette ifade edildiğine göre üç gün süreyle hapiste tutmuştu. Hârûn Reşîd'in ona verdiği ihسانların miktarı 400 bin dinara ulaştı.⁸⁴ Yahya b. Abdullah bundan sonra bir ay kadar yaşadı ve vefat etti.⁸⁵

⁷⁴ Ahmed Muhtaru'l-Abbad, 83.

⁷⁵ İbn Haldun, III, 463; Hüseyin Algül, 263.

⁷⁶ Taberi, VIII, 243

⁷⁷ Yakubi, I, 408; Nahide Bozkurt, XVI, 259.

⁷⁸ İbrahim Eyüb, 68; Takkuş, 94.

⁷⁹ İbn Kesir, X, 281.

⁸⁰ İbnü'l-Esir, VI,115; İbn Kesir, X, 282; Yusuf Aş, 65.

⁸¹ Mahmud Şakir, IV, 100.

⁸² Taberi, VIII, 245.

⁸³ İbn Kesir, X, 282.

⁸⁴ İbn Kesir, X, 283; Taberi, VIII, 251.

⁸⁵ Taberi, VIII, 247.

Bazı kaynaklar ise Yahya b. Abdullah'ın başına gelenleri şöyle anlatır: Bir süre sonra Hârûn Reşîd sözünden caydı ve onu hapse attı.⁸⁶ “Söz senettir” fehvasınca inanarak silahını indirmiş, taraftarlarına sükûnet tavsiye etmiş olan Yahya b. Abdullah, ölünceye kadar hapiste kaldı.⁸⁷ Reşîd, Yahya'yı Fazl'ın kardeşi Cafer'e teslim ederek onu zindana atmasını emretti. Cafer bir gece Yahya'yı zindandan aldırarak kalkıştığı isyan hakkında bazı sorular sordu. Yahya sorulara cevap verdikten sonra şöyle söyledi: “Benim meselede Allah'ın öfkesine uğramaktan sakın ve yarın kıyamet gününde Hz. Muhammed'in yakana yapışmaması için kendini ortaya atma. Allah'a yemin ederim ki, ben herhangi bir karışıklık çıkarmadım ve karışıklık çıkaran bir kimseyi de barındırmadım.” diyerek kendisini savundu. Bunun üzerine Cafer, Yahya'ya acıyarak ona; “serbestsin, istediğin yere gidebilirsin” dedi. Bu olay özel hizmetçilerden biri tarafından Fazl b. Rebi'ye intikal ettirildi. Fazl, olayları olduğu gibi Hârûn Reşîd'e anlattı.⁸⁸ Reşîd, Yahya'yı tekrar tutuklatıp bir dehlize attı ve zincire vurdurdu. 180/796 yılında zindanda ölünceye kadar başına da özel hizmetçisi Masrur'u dikti. Ölüm sebebine ilişkin rivayetler çok ve çeşitlidir. Aç ve susuz bırakılarak ölüme terk edildiğini söyleyenlerin yanında işkence altında öldüğünü veya eceliyle öldüğünü rivayet edenler de vardır.⁸⁹

2. İdris b. Abdullah'ın İsyanı

Hâdi zamanında Ali oğullarıyla yapılan Fah savaşından kaçmayı başaranlardan bir diğeri de İdris b. Abdullah idi. İdris, Hicâz'dan Mısır'a gelip buradan da Mağrib'e geçti.⁹⁰ Berberî kabileler tarafından gayet iyi karşılanan İdris, Velile kasabasına yerleşti. 788 senesinde ahâliyi kendine biata dâvet etti. Halkın biat etmesi üzerine Tlemsan'ı zaptederek, mükemmel bir askerî birlik kurdu. Berberî reisleri, İdris'i, hükümdar olarak tanıdılar.⁹¹

İdris b. Abdullah, Mağribü'l-Aksa'da etrafına topladığı Berberîlerle devlete başkaldırdı. Hârûn Reşîd bölgenin uzak olması sebebiyle İdris'in üzerine ordu göndermek yerine⁹² onu, Abbasilere isyan ederek kendisine sığınmış gibi görünen Süleyman b. Cerir adlı adamına zehirletti. Ancak İdris'in ölümüyle Berberîlerin bağımsızlık istekleri sona ermedi. Onun hamile cariyesinden doğan çocuğa babasının adını vererek İdrisîler Devletini kurdular.⁹³

İbrahim b. Ağleb, Kayrevan'da iş başına geçtiği zaman başlangıçta İdris'in üzerine yürümek istemişse de sonra adamlarından bazılarının “onun Hz.

⁸⁶ İbn Vadırân, 80.

⁸⁷ İbn Haldun, III, 463.

⁸⁸ Mahmud Şakir, IV, 94.

⁸⁹ Yakubi, I, 408; Mahmud Şakir, IV, 101.

⁹⁰ Takkuş, 92.

⁹¹ Hudari Bey, 122.

⁹² Takkuş, 93.

⁹³ Nahide Bozkurt, XVI, 259; S.F.Mahmud, 89.

Peygamberin kızı tarafından akrabası olduğu, o hücum etmedikçe ona saldırmaktan vazgeçmesinin uygun olacağı” tarzında bir düşünce ileri sürmeleri üzerine saldırmaktan vazgeçtiği söylenir. Böylece İdris’in giriştiği müstakil devlet kurma hareketine Abbasi iktidarı engel olamamış oluyordu.⁹⁴

C. KABİLEVÎ VE BİREYSEL İSYANLAR

Yemenîlerle Mudarîler arasındaki kabileci anlayışa dayalı tarihi düşmanlık hem Emeviler hem de Abbasiler zamanında varlığını sürdürmüş, iki zümre arasındaki düşmanlık her fırsatta gün yüzüne çıkmıştır.

Esasen Yemenîlerle Mudarîler arasında cahiliye devrinden beri mevcut husumet ve rekabet, onları, mevcut iktidarlara nüfuz ederek kuvvetli olmaya zorlamıştır. Bunlardan biri iktidara nüfuz edince, genellikle diğerini, önce gözden düşürmeye sonra da idari kademelerde bulunanları devlet kapısından uzaklaştırmaya yöneliyordu. Bu iki grubun birbirlerine karşı bakışlarını dengede tutabilenler, ancak çok güçlü iktidarlar oluyor, nazik bir denge noktasında onları idare ediyordu. Fakat bunun örnekleri çok azdır. Daha ziyade ya Mudarîlere ya da Yemenîlere dayanarak karşı tarafı susturma tarzında bir siyaset takip edilmiş, Emeviler devrinde Ömer b. Abdülaziz devri istisna edilirse, tamamıyla bu siyaset uygulanmıştır.⁹⁵ Bu siyaset belki iktidara istikrar kazandırıyordu ama iktidar ancak otorite ile kendisini ayakta tutabiliyordu. Bir de bu siyaset, suçu sadece farklı cephede yer almaktan ibaret olan başarılı devlet adamlarının vazifeden el çektilmesine yol açıyordu.

Abbasiler, köken itibarıyla Abbasoğullarına dayanıyorlarsa da kuruluşlarından itibaren mevaliye de kapılarını açmış ve yönetimde onlarla beraber hareket etmiştir. Bu yüzden kabile asabiyeti ve buna dayalı kavgaların giderek azalması gerekiyordu. Ama hem Abbasilerin ilk yarım asrı içinde bulunulması hem de Mudarî, Yemenî husumetinin çok farklı ve dehşetli bir konumda olması dolayısıyla bu yaranın kanaması önlenememiştir.⁹⁶

1. Ebu'l-Heyzam'ın İsyanı

175/791-792 yıllarında Şam'da yeniden kabile çekişmeleri gün yüzüne çıktı. Şam'daki karışıklığın sebebi aslında küçük bir mesele idi. Yani Kays oğullarından bir adamın un öğretmek üzere Belka'daki bir değirmene giderken yolunun üzerinde bulunan Lahm veya Cüzam kabilesinden bir kimseye ait olan kavun tarlasından bir kavunu koparmasıydı.⁹⁷ Bundan basit bir kavga çıkmış, daha sonra kavga büyüyerek bir Yemenli öldürülmüştü. Artık iç karışıklık basit

⁹⁴ Hüseyin Algül, 267.

⁹⁵ Hüseyin Algül, 264.

⁹⁶ Hüseyin Algül, 265; Nahide Bozkurt, XVI, 259.

⁹⁷ İbnü'l-Esir, VI,117.

tedbirlerle önlemeyecek boyutlara ulaşmıştı.⁹⁸ Bu Havran'da⁹⁹ meydana gelen ilk aşiret kavgası oldu. Bunlar cahiliye dönemindeki hallerine döndüler ve iki taraftan da çok sayıda insan öldü.¹⁰⁰ Fakat bu durum halifenin önem verdiği hususlardan değildi. Bilakis o, bu durumdan faydalanacağını düşünüyordu. Zira bu hal, Abbasilere dost olmadıkları halife tarafından bilinen bölge halkını zayıf düşürmüştü.

Bu karışıklığın çıktığı sırada Mudarîler'in başında meşhur Arap savaşçılarından biri olan Ebu'l-Heyzam vardı. Abdüssamed b. Ali, Şam valisi bulunuyordu. Halk durumun gittikçe vahim bir hal almasından endişeye kapılınca, kabile başkanları ile ileri gelen kimseler, taraflar arasında sulh yapmak için toplandılar. Kaysoğulları bunların ileri sürdükleri sulh koşullarını kabul ettilerse de Yemenliler düşünme fırsatı isteyerek sulha yanaşmadılar. Bir müddet sonra Yemenliler Kaysoğullarının üzerine gece baskını yaparak üç yüz ya da altı yüz kişiyi öldürdüler.¹⁰¹ Bunun üzerine Kaysoğulları topladıkları kuvvetle Belka bölgesinde bulunan Sevalik'e kadar geldiler. Yemenliler ile defalarca vuruştular ve bu savaşlarda sekiz yüz kadar Yemenli öldürüldü.

Abdüssamed b. Ali, Şam valiliğinden azledildi ve yerine İbrahim b. Salih b. Ali getirildi. İki taraf arasındaki bu kötü durum iki yıl kadar daha devam etti.¹⁰²

İbrahim b. Salih, Hârûn Reşîd'in yanına gelerek Kayslıların haksız olduklarını söyledi. Bunun üzerine Nasroğullarından Abdülvahid b. Bişr en-Nasri, Kayslılar adına özür diledi.¹⁰³ Hârûn Reşîd, Kayslıların özrünü kabul etti, onlar da geri döndüler. İbrahim b. Salih, Hârûn Reşîd'in yanına geldiği zaman yerine oğlu İshak'ı Şam'da bırakmıştı. İshak da babası İbrahim gibi Yemenlilerin tarafını tutuyordu. Hatta yakaladığı bir grup Kayslıyı hapse attırdı ve dövdürdü. Bu yaptığı ile yetinmeyip sakallarını kestirdi. Bu yüzden halk yerlerini terk etmeye başladı. Yeniden karşılıklı öldürmeler başladı.

Yemenliler, Kuleyb b. Amr b. Cüneyd b. Abdurrahman'ın üzerine saldırdılar ve o anda yanında misafir bulunan bir delikanlıyı¹⁰⁴ öldürdüler. Bu gencin annesi, öldürülen oğlunun elbisesiyle birlikte Ebu'l-Heyzam'a geldi ve elbiseyi önüne bıraktı. Bunun üzerine bir grup Mudarî ile birlikte Ebu'l-Heyzam, İshak'ın yanına gitti. İshak onlara bazı vaatlerde bulunarak onları razı etti ve geri gönderdi. Fakat arkasından hemen birini göndererek Yemenlileri Ebu'l-Heyzam'ın üzerine kışkırttı. Yemenliler toplanarak Babu'l-Cabiye tarafından

⁹⁸ Taberi, VIII, 251; Yusuf Aş, 66.

⁹⁹ Yakubi, I, 410.

¹⁰⁰ Dineveri, Ebu Hanife Ahmed b. Davud, *Ahbaru't- Tıval*.; Daru İhyai't- Türesi'l- Arabi, Kahire 1960, 387.

¹⁰¹ İbn Haldun, III, 464.

¹⁰² İbn Vadırın, 80.

¹⁰³ İbn Haldun, III, 464.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esir, VI,118.

Ebu'l-Heyzam'ın üzerine yürüdüler. Ebu'l-Heyzam, az bir kuvvetle onları hezimete uğrattı ve Şam şehrini istila ederek bütün mahkûmları hapisten çıkardı.¹⁰⁵

Yemenliler, Kelb kabilesinden aldıkları yardımla Ebu'l-Heyzam'ın üzerine yürüdüler. Ebu'l-Heyzam da Mudarîlerden yardım istedi ve iki grup Tuma kapısı civarında karşı karşıya geldiler. Yapılan çarpışmada Yemenliler hezimete uğradılar. Buranın dışında dört ayrı yerde vuruşan gruplardan hep Yemenliler mağlup ayrıldı.

İshak, gelişmeler üzerine elçi göndererek Ebu'l-Heyzam'dan çarpışmaları durdurmasını istedi. Ebu'l-Heyzam, İshak'ın isteğini kabul etti. Diğer taraftan İshak, Yemenlilere haber göndererek, "Ebu'l-Heyzam şuan gafil durumdadır, hemen yakalayın." dedi. Yemenliler gizlice Ebu'l-Heyzam'ın üzerine gittiler fakat yine mağlup oldular.¹⁰⁶

1 Safer 176/28 Mayıs 792'de Yemenlilerin de katılımıyla İshak askerlerini toplayarak Haccac Kasrı'nın yanında hazırlandı. Diğer taraftan Ebu'l-Heyzam da ordusunu hazırladı ve yapılan çatışmalarda Yemenliler mağlup oldular. Ebu'l-Heyzam'ın askerleri Dariyya'nın bir kısmını yağmalayarak, etrafı ateşe verdiler. Bunun üzerine birçok Yemenli Ebu'l-Heyzam'dan eman istedi ve bundan sonra halk sulh ve sükûna kavuştu.¹⁰⁷

Bu arada Ebu'l-Heyzam askerlerini dağıttı ve yanında sadece bir grup Şamlıyı bıraktı. Onun bu durumundan faydalanmak isteyen İshak, askerlerine bol miktarda mal dağıttı ve Uzafir es-Seksekî komutasında bir askerî birliği üzerine gönderdi.¹⁰⁸ Fakat savaş neticesinde Uzafir yenildi. 15 Safer 176/ 12 Haziran 792 ertesi günü akşam vakti Ebu'l-Heyzam'ın üzerine yürüyen İshak, gece boyu onunla şiddetli bir mücadeleye girişti. Yemenlilerin de savaşa girmesi karşısında Ebu'l-Heyzam, Şam'ı terk etti. Askerlerini toplayan Ebu'l-Heyzam, Yemenlileri mağlup etmeyi başardı. Bu esnada bir grup Hıms'lı Ebu'l-Heyzam'a ait bir köye baskın yaptılar. Ebu'l-Heyzam, yanında bulunan askerlerden bir grubu onların üzerine gönderdi ve Hımslıları mağlup etti. Ayrıca Guta'da Yemenlilere ait olan birçok köyü ve Dâreyya'yı yaktılar. Ebu'l-Heyzam'ın askerleri yetmiş gün burada kaldılar ve herhangi bir çatışma meydana gelmedi.¹⁰⁹

Fitne büyüyünce Hârûn Reşîd, Musa b. Yahya b. Halid'i, komutanlardan ve reisülküttaplardan oluşan bir grupla oraya gönderdi.¹¹⁰ Ayrıca 1 Rebiülahir

¹⁰⁵ İbn Haldun, III, 465.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esir, VI,119.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esir, VI,120; İbn Haldun, III, 465-466.

¹⁰⁸ İbn Haldun, III, 466.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esir, VI,121; İbn Haldun, III, 466.

¹¹⁰ Taberi, VIII, 251.

176/26 Temmuz 792'de es-Sindî komutasında bir orduyu Şam'a gönderdi.¹¹¹ Yemenliler hemen es-Sindî'ye geldiler ve onu Ebu'l-Hezvam'ın üzerine kışkırttılar. Ebu'l-Hezvam, es-Sindî'ye adam gönderdi ve kendisine itaat edeceğini bildirdi. Şam şehrine gelen es-Sindî, Ebu'l-Hezvam'ın üzerine üç bin kişilik bir birlik gönderdi. Ebu'l-Hezvam da buna karşı bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Ebu'l-Hezvam'ın askerlerini gören es-Sindî'nin komutanı geri döndü ve es-Sindî'ye şunları söyledi: "bunlara istediklerini verin, çünkü ben bunlar için ölümün hayattan daha sevimli olduğunu gördüm."¹¹²

Ebu'l-Hezvam, Havran tarafına hareket etti. Şam'a gelen es-Sindî orada üç gün kaldı. Şam valisi olarak gelen Musa b. İsa da Şam'da yirmi gün kaldı ve Ebu'l-Hezvam'ın başını almayı bir fırsat sayarak, bir grup adamını onun başını kendilerine getirmeleri için görevlendirdi.¹¹³ Evi kuşatılan Ebu'l-Hezvam, oğlu Hureym ve kölesi ile gelenlere karşı durdu ve bu suikasttan kurtuldu. Daha sonra Ebu'l-Hezvam, süvarilerini toplayarak Busra tarafına yöneldi ve Tarafu'l-Leccât'ta bulunan Musa b. İsa'nın askerleriyle çarpıştı ve galip geldi. Bunun üzerine Musa tarafından görüşmek için beş süvari geldi. Ebu'l-Hezvam'ın yanına gelen bu askerleri, Ebu'l-Hezvam'ın kardeşi göndermişti. Kardeşi ondan bu işe bir son vermesini istiyordu. Ebu'l-Hezvam gelenlere isteklerini söyleyerek kardeşinin isteğine olumlu cevap verdi. Taraftarlarını dağıtarak yakın çevresiyle ayrılıp gitti ve 182/798'de vefat etti.¹¹⁴

Abbasi valileri de işi sıkı tutmalarına rağmen bu karışıklıklar 180/796 yılına kadar sürdü. Bu tarihte Hârûn Reşîd, Cafer b. Yahya b. Halid kumandasında Şam'a bir ordu sevketti. Cafer b. Yahya emrindeki bu orduyla meseleyi halletti ve asayiş sağlamayı başardı.¹¹⁵

2. Berberî isyanları

İfrîkiyye'de¹¹⁶ Abbasilerin kuruluşundan itibaren merkezden ayrı hareket etme girişimleri vardı. 139/756'da Kurtuba'yı merkez edinerek I. Abdurrahman'ın Endülüs Emevi Devletini kurması bunu tahrik ediyor, Berberîler istiklal için çalışıyorlar, Abbasi yönetiminden kopmaya uğraşıyorlardı. Merkeze uzaklıkları ve el-Cezire ile Horasan taraflarında sık sık

¹¹¹ Yakubi, I, 408.

¹¹² İbnü'l-Esir, VI,121.

¹¹³ İbn Haldun, III, 466.

¹¹⁴ İbnü'l-Esir, VI,122.

¹¹⁵ Hüseyin Algül, 265; Nahide Bozkurt, XVI, 259.

¹¹⁶ Romalılar döneminde Afrika ismi sadece Kartaca'nın merkezinde bulunduğu ve aşağı yukarı bugünkü Tunus'un bulunduğu bölgeye veriliyordu. Fas (Mağrib) ise Moritanya olarak biliniyordu. Araplar bölgeyi fethettikten sonra Afrika kelimesini İfrîkiye şeklinde değiştirdiler ve bugünkü Cezayir'in Doğu bölümünü de kapsayan merkezi Akdeniz kıyılarının daha büyük bir bölümü için kullandılar. Moritanya da, Afrika kıyılarının Batı bölümünü içine alan el-Mağrib şeklinde değiştirildi. Ne Afrika ne de İfrîkiye kıtanın Sahra çölü Güneyinde kalan kısım için kullanılmıyordu. (H.U. Rahman, 194.)

isyân çıkması ve hatta Şam taraflarındaki Mudarî-Yemenî kavgaları bunlar için bir avantaj teşkil ediyordu.¹¹⁷

170/786 yılında İfrîkiyye valisi olan Yezid b. Hatim vefat etti. Hârûn Reşîd, Yezid b. Hâtim'in ölüm haberini duyunca yerine kardeşi Ravh b. Hâtim'i tayin etti ve Ravh, Recep 171/ Aralık 787'de buraya geldi. Bu sırada Davud b. Yezid İfrîkiyye'de babasının görevini sürdürüyordu. Amcası Ravh b. Hâtim İfrîkiyye'ye geldiğinde Davud, Harun Reşîd'in yanına geldi. İfrîkiyye'de Yezid b. Hâtim pek çok Hâricîyi öldürüp onları perişan ettiği için Ravh b. Hâtim bu bölgelerde fitneden uzak olarak ve emniyet içerisinde görevini sürdürdü.¹¹⁸ Ravh b. Hâtim 174/791'de Kayrevan'da vefat etti ve kardeşi Yezid'in yanına defnedildi.¹¹⁹

Ravh vefat edince yerine Habib b. Nasr el-Mühellebi, daha sonra da 177/793 yılında Ravh'ın oğlu Fazl b. Ravh İfrîkiyye'ye vali tayin edildi.¹²⁰ Ancak Fazl'a karşı Tunus merkez olmak üzere Kuzeypatı Afrika'da isyan vuku buldu. İsyancıların lideri Abdullah b. Carud idi. Abdullah b. Carud bütün askerleriyle birlikte Cemaziyelahir¹²¹ 178/794'de Kayrevan'a girdi ve Fazl'ı buradan çıkardı. Neticede Fazl b. Ravh mağlup edildi ve öldürüldü (178/794).¹²² Orada bulunan Mühelleb ailesinden insanları kovdular.¹²³ Bir Abbasi valisinin öldürülmesi ve İfrîkiyye'nin merkezi durumunda olan Kayrevan'ın elden çıkması, bölgedeki karışıklığın hangi boyutlara ulaştığı hakkında bilgi vermektedir.

Abdullah b. Carud'un sebebiyet verdiği bu son karışıklıklardan haberdar olan Hârûn Reşîd, derhal Kayrevan'a Yahya b. Musa'yı göndererek, Abdullah b. Carud'la münasebet kurup ona yumuşak davranmasını emretti.¹²⁴

Kayrevan ve civarında Muhammed b. el-Farisi, Abdullah b. Carud'un adamları tarafından öldürüldü. Alâ b. Saîd askerlerini alarak Abdullah b. Carud'un üzerine yürümek için yola çıktı. Fakat Abdullah b. Carud, Alâ b. Saîd'in kuvvetinin karşısında tutunamayacağını bildiğinden hemen Yahya b. Musa'ya bir mektup yazdı ve Kayrevan'ı kendisine teslim edeceğini bildirdi. Abdullah b. Carud'un Kayrevan'ı terk etmesine sebep olan Alâ b. Said, Herseme tarafından bir mektupla ayrıca¹²⁵ Hârûn Reşîd'e gönderildi. Huzura kabul edilen Alâ b. Saîd'e mükafat verildi. Abdullah b. Carud ise yakalanarak Bağdat'ta hapsedildi.¹²⁶

¹¹⁷ Hüseyin Algül, 266.

¹¹⁸ İbnü'l-Esir, VI,104.

¹¹⁹ İbnü'l-Esir, VI,105.

¹²⁰ Yakubi, I, 411.

¹²¹ İbnü'l-Esir, VI,125.

¹²² İbnü'l-Esir, VI,126; Mahmud Şakir, IV, 101.

¹²³ İbn Kesir, X, 289; Taberi, VIII, 256.

¹²⁴ Yakubi, I, 411; Yusuf Aş, 79.

¹²⁵ İbnü'l-Esir, VI,127.

¹²⁶ İbnü'l-Esir, VI,128.

İfrîkiyye'de 178-181 (794-797) yılları arasında Berberî kabilelerin Abbasilere karşı mücadelesi devam etti. Berberîler İslami yönetimden uzaklaşmaya başlamışlardı. Zafer bazen Berberîlere bazen Abbasilere gülüyordu. Nihayet Hârûn Reşîd onların üzerine büyük bir ordunun başında Herseme b. A'yen'i gönderdi.¹²⁷

Sayfa | 52

Herseme iki buçuk yıl kadar İfrîkiyye valiliği yaptı.¹²⁸ Kayrevan ve çevresinde huzur ve asayiş sağladı.¹²⁹ Fakat ihtilaf ve fitnelerin yeniden su yüzüne çıkmasına engel olamadı ve görevden affını halifeye arz etti. İsteği halife tarafından kabul edilen Herseme Bağdat'a geri döndü.¹³⁰

181/797 yılında boşalan İfrîkiyye valiliğine Hârûn Reşîd, Herseme b. A'yen'in yerine Muhammed b. Mukatil b. Hakim el-Akkî'yi tayin etti.¹³¹ Muhammed b. Mukatil Kayrevan'a yerleştikten sonra kendisine karşı önce Mahled b. Murre el-Ezdi isyan etti. Gönderdiği ordu ile Mahled'i ortadan kaldıran¹³² Muhammed, bu sefer de Temmam b. Temim et-Temimî'nin isyanı ile karşı karşıya kaldı. Yapılan savaşı kazanan Temmam, Kayrevan'a geldi ve ona İfrîkiyye'yi terk etmek üzere eman verdi¹³³ ve Muhammed b. Mukatil Ramazan ayında Trablus'a gitti. Bu esnada meseleye İbrahim b. Ağleb müdahale etti. Kayrevan'ı asilerden geri aldı. Trablus'a gitmiş olan valiyi geri çağırdı.¹³⁴ Sonra da asilerin peşinden giderek onları yenilgiye uğrattı. Ancak Temmam İbrahim'den eman diledi, İbrahim de onun bu isteği üzerine kendisine eman verdi.¹³⁵

Halk, Muhammed b. Mukatil'in valiliğinden hoşnut değildi. Onun İfrîkiyye valiliğinden alınmasını ve yerine İbrahim b. Ağleb'in getirilmesini istiyordu. Hârûn Reşîd döneminde İfrîkiyye Abbasi Devletine bir gelir sağlamadığı gibi Mısır gelirlerinden 100 bin dinar, bu bölgenin masrafı için harcanıyordu. İbrahim b. Ağleb, Hârûn Reşîd'e müracaat ederek, İfrîkiyye valiliğinin veraset usulüyle ailesine bırakılması şartıyla¹³⁶ emrine verilmesi durumunda sulh ve asayiş sağlayacağını, devletten bir maddi yardım almayacağını ve yıllık Abbasi hazinesine 40 bin dinar göndereceğini bildirdi. İfrîkiyye'nin durumunu çok iyi bilen Herseme, bu teklifin tereddütsüz kabul edilmesini, Hârûn Reşîd'e tavsiye etti. O bölgede sonu gelmeyen karışıklıklardan dolayı Hârûn Reşîd, bu teklifi

¹²⁷ Yakubi, I, 411; Yusuf Aş, 79; H. İbrahim Hasan, II, 345.

¹²⁸ Hüseyin Algül, 266.

¹²⁹ Takkuş, 95.

¹³⁰ İbnü'l-Esir, VI,128; Seyyid Emir Ali, 238-39

¹³¹ Yakubi, I, 411; İbn İzârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Merraküşî, el- Beyânü'l-Mugrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l- Magrib, neşr ve thk: G.S. Colin ve L.Provençal, Leyden 1948, I, 111.

¹³² İbnü'l-Esir, VI,141.

¹³³ Yakubi, I, 411.

¹³⁴ İbnü'l-Esir, VI,141

¹³⁵ İbnü'l-Esir, VI,142.

¹³⁶ Yakubi, I, 412; Yusuf Aş, 80.

kabul ederek onu Kuzey Afrika Umumi Valiliğine tayin etti (184/800).¹³⁷ Halife buna mevcut şartların kendisini zorlamasından dolayı razı oldu.¹³⁸ İbrahim b. Ağleb'in diğer valilerden farklı olarak çok geniş yetkileri vardı. Adeta içişlerinde serbestti. Dolayısıyla 184/800 tarihinden itibaren "Ağlebiler Hanedanı" ortaya çıkmış oluyordu.¹³⁹ Dış işlerinde Bağdat'a bağlı olan İbrahim, içişlerinde Kayrevan merkezli müstakil bir yapıya kavuştu.¹⁴⁰ Böylece İfrîkıyye bölgesinde sükunet sağlanmış oldu.¹⁴¹ Ayrıca İbrahim Kayrevan'ın yakınında Abbasiye adında bir şehir kurdu. Aile ve hizmetlileriyle birlikte kendisi oraya taşındı.¹⁴² Bu sükunet, Şevval 196 / Haziran 812'de vefat eden İbrahim b. Ağleb'in valiliği süresince varlığını korudu. İbrahim öldüğü zaman elli altı yaşındaydı ve on iki yıl dört ay on gün valilik görevinde bulunmuştu.¹⁴³

Sonuç olarak bu olay gelecekte Kuzey Afrika'da ve çevre vilayetlerde bir dizi yerel hanedanlığın kurulmasına¹⁴⁴ ve en sonunda halifeliğin etkili olduğu hâkimiyet alanının sadece Irak sınırlarına sıkışmasına zemin hazırladı. Büyük hanedanlıklarla birlikte sonradan daha az dikkati çeken pek çok örnek daha Abbasi ülkesinde görülecekti. Bunlar daha çok yerel valilerle yönetilen ve halifenin etkili olamadığı küçük, yarı oligarşik devletlerdi.¹⁴⁵

3. Tağlip Oğulları İsyancı

171/787 yılında Hârûn Reşîd, Musul kumandanlarından Ravh b. Salih el-Hemedânî'yi Tağlip oğullarının üzerine zekat âmili olarak gönderdi. Tağlip oğulları ile Ravh b. Salih arasında meydana gelen bir anlaşmazlık üzerine Ravh, kalabalık bir grupla Tağlip oğullarının üzerine yürüdü. Durumdan haberdar olan Benu Tağlip de toplanarak Ravh'a karşı harekete geçtiler. Bir gece baskınında Ravh ile beraber birçok askeri de öldürdüler. Sükeyr'de bulunan Hâtim b. Salih, Ravh b. Salih'in öldürüldüğünü duyunca, kalabalık bir grup askerle birlikte Tağlip oğullarının üzerine yürüdü. Salih, yapmış olduğu bir gece baskınında pek çok Tağlibliyi öldürdüğü gibi bir o kadarını da esir aldı.¹⁴⁶ Böylece ortaya çıkan problem çok fazla uzamadan son bulmuş oldu.

4. Attaf b. Süfyan İsyancı

Musul'da etrafına dört bin kişi toplayan ve buranın cengaverlerinden olan Attaf b. Süleyman el-Ezdî, Hârûn Reşîd'e karşı geldi. Bu sırada Hârûn'un amili

¹³⁷ Seyyid Emir Ali, 239.

¹³⁸ Yusuf Aş, 60.

¹³⁹ Hüseyin Algül, 267.

¹⁴⁰ Takkuş, 95.

¹⁴¹ H.U. Rahman, 194.

¹⁴² İbnü'l-Esir, VI,142; H. İbrahim Hasan, II, 346.

¹⁴³ İbnü'l-Esir, VI,144.

¹⁴⁴ Yusuf Aş, 57.

¹⁴⁵ H.U. Rahman, 195.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esir, VI,104; Algül, III, 263.

Muhammed b. Abbas el-Haşim'i veya Abdülmelik b. Salih idi.¹⁴⁷ Attaf, her şey üzerine otoritesini kurmuş ve haraç vergisini de kendi adına topluyordu. Bu durum Hârûn'un Musul'a çıkıp oranın surlarını yıkıncaya kadar iki sene devam etti.¹⁴⁸ 180/797 yılında Hârûn, Attaf yüzünden Musul'a geldi ve surunu yıktı. Ayrıca karşılaşacağı her Musulluyu öldüreceğine dair yemin etti. Fakat Kadı Ebu Yusuf verdiği bir fetva ile Hârûn'u bundan menetti. Bu sırada Attaf, Armenia taraflarına gittiği için Hârûn onu yakalamaya muvaffak olamadı. Attaf ise Rakka'ya gitti ve orada yerleşti.¹⁴⁹

5. Küçük çaplı isyanlar ve kargaşalar

Hârûn Reşîd zamanında çapı ve etkisi diğerleri kadar olmamakla birlikte yine de yönetimi uğraştıran isyan ve kargaşalar meydana gelmiştir. Bunlardan biri Mısır'da Kays ve Kuzaa kabilelerine mensup bir topluluk tarafından çıkartılmıştır. Zamanın Mısır valisi İshak b. Süleyman, bunlarla mücadele etmeye başladı. Reşîd de onu, Filistin valisi Herseme b. A'yen idaresinde gönderdiği bir kuvvetle destekledi. Böylece 177/793'te bu fitne söndürülmüş oldu.¹⁵⁰

Keza Horasan'ın Nesa beldesinde 183/799'da Ebu'l-Hatib Vahib b. Abdullah en-Nesai adında biri yönetime başkaldırdı. Kısa zamanda destekçileri de çoğaldı. Fakat mağlup edildi. Bunun üzerine Horasan valisi Ali b. İsa'dan aman diledi. O da Hicri 184/800'de bu şahsa güven verdi. Ne var ki Ebu'l-Hatib ikinci defa tekrar isyan girişiminde bulunarak Nesa, Abyurd, Tus ve Nisabur kentlerine hakim oldu. Merv üzerine de yürüdü. Fakat orada yenilgiye uğrayarak bu kez de Serahs taraflarına doğru yön tuttu. Oralarda bir ara güç de kazandı. Fakat Ali b. İsa, üzerine yürüyerek verdiği mücadelede 186/802 yılında üstünlük elde etti. Böylece Ebu'l-Hatib isyanı sona ermiş oldu.¹⁵¹

180/796 yılında Cürcan'da kırmızı elbiseler giyinen ve kendilerine Muhammire denilen bir grup, isyan hareketi başlattılar.¹⁵² Amr b. Muhammed el-Amreki adında bir adama tabi oldular. O da zındıklardandı. Hârûn Reşîd Cürcan naibine haber gönderip Amr b. Muhammed'i öldürmesini emretti, o da öldürdü. Böylece fitne ateşi büyümeden söndürülmüş oldu.¹⁵³

Bu sefer de Suriye'de kabilecilik kavgaları gelişti. Bu, Mudar oğullarıyla Nezar oğulları kabileleri arasında ortaya çıkan anlamsız kör bir fitneydi. Nihayet

¹⁴⁷ İbn Haldun, III, 466.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esir, VI,128.

¹⁴⁹ İbnü'l-Esir, VI,139.

¹⁵⁰ Yakubi, I, 409.

¹⁵¹ Mahmud Şakir, IV, 101.

¹⁵² Nahide Bozkurt, XVI, 260.

¹⁵³ İbn Kesir, X, 296; Taberi, VIII, 266.

Halife Hârûn Reşîd'in gönderdiği Muhammed b. Mansur b. Ziyad aralarını bularak onları barıştırdı.¹⁵⁴

191/807 yılında ise Sevâd-ı Irak'ta Servan isminde bir adam ayaklandı. Halife Hârûn Reşîd, bunun üzerine de Tavk b. Malik'i görevlendirerek sevk etti. Tavk, bu adamın yandaşlarının hemen hepsini öldürerek ona galebe çalmayı başardı. Servan ise yaralanmıştı. Komutan Tavk b. Malik, onun öldüğünü sandı. O da bu yanılgıdan faydalanıp kaçtı.¹⁵⁵

192/808 yılında Cebel ve Azerbaycan taraflarında Hürremiler ortaya çıkıp başkaldırdılar. Hârûn Reşîd de üzerlerine 10 bin süvari ile birlikte Abdullah b. Malik b. Heysem el-Huzâî'yi gönderdi. Abdullah, onların bir kısmını öldürdü. Bir kısmını esir aldı. Çoluk çocuklarını da esirler arasına katarak Bağdat'a getirdi. Hârûn Reşîd erkeklerin öldürülmesini, esir alınan kadınların ve çocukların satılmasını emretti. Bu emir yerine getirildi.¹⁵⁶

6. Hazarlıların İsyanı

Hazarlıların isyanı ile ilgili olarak kaynaklar farklı sebepler ileri sürmüşlerdir. 182/798 yılında Hazar hakanının kızının, Fazl b. Yahya'ya götürülürken yolda Berzea'da ölmesi sayılan sebeplerden birisidir. Kızın yanında bulunları onu geri getirdiler ve babasına tuzağa düşürülerek öldürüldüğünü haber verdiler. Bunun üzerine Hazarlar, İslam memleketlerine saldırmak için hazırlığa başladılar.¹⁵⁷ Bir diğer rivayete göre Hazarlıların isyanının sebebi şu idi: Ermeniyeye valisi Said b. Selm, Münecim es-Sülemi'yi öldürmüştü. Bunun üzerine Münecim'in oğlu Hazarlıların memleketine geldi ve onlardan Said'in üzerine gitmelerini istedi. Hazarlılar, memleketlerinden çıktılar ve bir gedikten Ermenistan'a girdiler. Ermeniyeye valisi Said b. Müslim, bunlar karşısında bozguna uğradı ve Hazarlılar orada yetmiş gün kadar kaldılar.¹⁵⁸ Üçüncü bir sebep olarak da 183/799 senesinde Hazar aşiretlerinin Rum İmparatorunun teşvikiyle isyana kalkışmaları ve Kuzey Kürdistan bölgesine saldırımlarıdır.¹⁵⁹

Babu'l-Ebvab'dan hareket eden Hazarlılar, Müslümanlar ile zimmi halkın üzerine şiddetli bir saldırıda bulundular ve yüz bini aşkın kişiyi esir aldılar.¹⁶⁰ Ayrıca bir benzeri yeryüzünde bulunmayan çok büyük kötülükleri yaptılar.¹⁶¹ Müslümanları esir aldıkları gibi şehirleri yaktılar, âlimleri, kadın ve çocukları da öldürdüler.¹⁶² Bunun üzerine Hârûn Reşîd, Yezid b. Mezyed'i Azerbaycan'a ilave

¹⁵⁴ İbn Vadırân, 80.

¹⁵⁵ Taberi, VIII, 323.

¹⁵⁶ İbn Kesir, X, 350; Taberi, VIII, 339.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esir, VI,147.

¹⁵⁸ İbnü'l-Esir, VI,147; Taberi, VIII, 270.

¹⁵⁹ Seyyid Emir Ali, 241.

¹⁶⁰ Süyuti, 329.

¹⁶¹ Taberi, VIII, 270.

¹⁶² Yakubi, I, 427.

olarak Ermenistan'a vali tayin etti ve onu Hazarlıların üzerine gönderdi. Huzeyme b. Hazım'ı da Ermenistan bölgesi halkını takviye etmek için Nusaybin'e yerleştirdi.¹⁶³ Onlar Said'in bozduğu şeyleri düzelttiler, Hazarlıları oradan sürdüler ve onların girdikleri gediği de kapattılar.¹⁶⁴ Böylece o ülkede meydana gelen karışıklığı düzeltip idareyi yoluna koydular.¹⁶⁵

7. Rafi b. Leys b. Nasr b. Seyyar'ın İsyanı

Hârûn Reşîd zamanında fitne ve karışıklıkların kaynağı halinde olan Horasan, vali Ali b. İsa b. Mahan'ın yönetimi altında idi. Vali, zulüm ve haksızlık ediyor, halkın malını zorla ellerinden alıyordu.¹⁶⁶ Durumunu korumak için de halifeye çokça hediye ve hoşuna gidecek mal gönderiyordu.¹⁶⁷ Fakat takip ettiği bu politika Horasan ileri gelenlerini çok mağdur etmiş ve onların Hârûn Reşîd'den yardım istemelerine sebep olmuştu. Gelen haberler üzerine Hârûn Reşîd, Ali b. İsa problemini ortadan kaldırmaya karar verdi ve karargahını Rey'de kurdu.¹⁶⁸

Ali b. İsa, halifenin üzerine geldiğini duyunca hemen hazırlık yaparak onu, daha önceki hediyelerden çok daha nefis hediyelerle karşıladı. Aynı hediyelerin bir benzerini de¹⁶⁹ halifenin yanındaki devlet adamlarına dağıttı. Bunun üzerine Reşîd, onu bağışladı. Fakat görev yerine dönen vali, yine eski zulüm ve istibdad uygulamalarını yapmaya devam etti. Halifeden yardım isteyenlere aşırı işkenceler yaptı.

Yahya b. Eş'as b. Yahya et-Tâî, amcası Ebu Numan'ın kızı ile evlenmişti. Ebu Numan'ın kızı hem servete hem de güzel konuşma özelliğine sahipti. Yahya b. Eş'as, onu Semerkand'da bırakmış, kendisi ise Bağdat'ta ikamet ederek birçok cariye edinmişti. Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra Ebu Numan'ın kızı kocasından ayrılmak ve ondan kurtulmak istedi.¹⁷⁰

Durumdan haberdar olan Rafi b. Leys b. Nasr b. Seyyar, bu kadına ve malına tamah ederek onunla evlenmek istiyordu. Birisini ona göndererek şöyle demesini istedi: "Kocandan kurtulmana asla imkân yoktur. Ancak Allah'a şerik koştuğuna dair şahit gösterirsen o zaman kurtulabilirsin. Bundan sonra tövbe etmek suretiyle tekrar dinine girmiş olursun. Böylece nikâhın feshedilmiş sayılır ve başkalarıyla evlenmen mümkün olur." Ebu Numan'ın kızı Rafi'nin dediğini yaptı ve Rafi' de onunla evlendi.¹⁷¹ Bu durumu öğrenen Yahya b. Eş'as, Rafi'yi

¹⁶³ Taberi, VIII, 270.

¹⁶⁴ İbnü'l-Esir, VI,147; Taberi, VIII, 270.

¹⁶⁵ İbn Kesir, X, 309.

¹⁶⁶ Takkuş, 96.

¹⁶⁷ Taberi, VIII, 314; Hudari Bey, 125.

¹⁶⁸ İbrahim Eyyüb, 69.

¹⁶⁹ H. İbrahim Hasan, II, 346.

¹⁷⁰ Hudari Bey, 126.

¹⁷¹ H. İbrahim Hasan, II, 347.

Hârûn Reşîd'e şikayet etti. Hârûn da Ali b. İsa b. Mahan'a bir mektup gönderdi ve Rafi ile karısını ayırmasını ve nikahlarına son vermesini emretti. Ayrıca Hârûn, Ali b. İsa'nın Rafi'yi cezalandırmasını, had vurmasını, başkalarına ibret olması için ellerine kelepçe vurup bir merkebe bindirerek Semerkand sokaklarında dolaştırmasını da emretti.¹⁷²

Horasan genel valisi ile Semerkand valisi, Reşîd'in emirlerini uygulamaya başladılar. Rafi hapse atıldı fakat hapisneden kaçtı. Ali b. İsa'nın oğluna gidip ondan yardım istedi. Oğlunun aracılığı üzerine Ali b. İsa, Rafi'ye eman verip memleketine gönderdi. Rafi, Semerkand'a varınca intikam için valiyi öldürdü ve isyan etti.¹⁷³ Semerkant ve Maverâünnehir halkından birçok kimse onun çevresinde toplandı. Bunun üzerine Ali b. İsa, oğlu İsa'yı onun üzerine gönderdi fakat Rafi onu da Belh'te öldürdü.¹⁷⁴

Rivayete göre Ali b. İsa vilayet konağına çok miktarda mal biriktirmişti. Halk bu konağa hücum edip konakta ne varsa hepsine el koydu. Bu haber Hârûn Reşîd'e ulaşınca Ali b. İsa'nın halkın hislerini sarsarak müstebit bir idare uyguladığını anladı ve azline karar verdi.¹⁷⁵ Onun yerine Herseme b. A'yen'i tayin etti.¹⁷⁶ Kendi eliyle yazdığı bir mektubu Herseme b. A'yen'e verip onu Ali b. İsa'ya gönderdi. Herseme, Ali ve taraftarlarını yakalayarak, mallarını müsadere etti ve hepsini halifeye gönderdi.¹⁷⁷ Halk Herseme'ye kavuştuğu ve Ali'nin zulüm ve işkencesinden kurtulduğu için çok sevindi.¹⁷⁸ Ancak Rafi, bölgede isyanını devam ettirdi ve isyanı bastırılmadı. Bunun üzerine ona karşı savaşmak üzere bizzat Hârûn Reşîd yola çıktı.¹⁷⁹

192/808 yılında Hârûn Reşîd gemiyle Rakka'dan Bağdat'a geldi. Bu senenin Şaban ayında Horasan yoluna koyuldu. Bağdat'ta yerine oğlu Muhammed el-Emin'i vekil bıraktı. Diğer oğlu Me'mun'un sefere katılmasına izin vererek beraberce bu sefere çıktılar.¹⁸⁰

193/809 yılında Hârûn Reşîd, Cürcan'a gitti. Ali b. İsa'nın hazineleri kendisine sunuldu. Bu hazineler 1500 deve üzerinde taşınıyordu. Hârûn Reşîd hasta olduğu hâlde Cürcan'dan Tus şehrine gitti. Irak valisi Herseme, orada Rafi b. Leys ile karşılaştı. Herseme, Rafi'yi yenip bozguna uğrattı ve Buhara'yı fethetti.¹⁸¹ Rafi'nin kardeşi Beşir b. Leys'i esir alıp Tus şehrinde bulunan Hârûn

¹⁷² Yusuf Aş, 84; İbrahim Eyyüb, 69.

¹⁷³ Taberi, VIII, 318; İbnü'l-Esir, VI,176; S.F.Mahmud, 89.

¹⁷⁴ Taberi, VIII, 319; İbnü'l-Esir, VI,177; İbn Kesir, X, 344; Hudari Bey, 127; H. İbrahim Hasan, II, 347; K.V.ZETTERSTEEN, V/I, 304.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esir, VI,182; H. İbrahim Hasan, II, 347.

¹⁷⁶ Taberi, VIII, 324; İbnü'l-Esir, VI,183; el-Belhi, V, 107.

¹⁷⁷ İbn Kesir, X, 350.

¹⁷⁸ Hudari Bey, 128-129.

¹⁷⁹ Dineveri, 391; İbrahim Eyyüb, 70; Takkuş, 96.

¹⁸⁰ İbn Kesir, X, 350.

¹⁸¹ Taberi, VIII, 341.

Reşîd'e gönderdi.¹⁸² Fakat Hârûn Reşîd, bu sırada yolda hastalandı ve sıhhati hızla bozuldu. Şehre ulaştıktan kısa bir süre sonra 45 yaşında olan halife, 23 yıllık iktidardan sonra 809 yılı Mart ayında öldü.¹⁸³ Bu arada Beşir'in boynu vurularak idam edildi. Rafi'in sebep olduğu bu olaylar Halife Hârûn Reşîd'den sonra bir müddet daha devam etti. Herseme b. A'yen Rafi'yi izlemeyi sürdürdü ve sonunda yakalanarak öldürüldü.

Sonuç

Halife Hârûn Reşîd dönemi, Abbasi Devletinin en parlak dönemlerinden biridir. Döneminde siyasi, sosyal, ekonomik ve dinî alanlarda kaydedilen ilerlemeler Hârûn Reşîd ismini tarihe altın harflerle yazdırmıştır. Bununla birlikte bu dönem tamamen sükunun hakim olduğu bir dönem de değildir. Özellikle başta Hâricîler olmak üzere Ali oğullarının ve kabilevi isyanların da yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Ülkenin doğusunda ve batısında meydana gelen ayaklanmalar, bu dönemin parlaklığına gölge düşürmüştür. Uzak iki coğrafyada meydana gelen isyanlar, Hârûn Reşîd zamanında ve gelecekte ülke coğrafyasında yeni siyasi teşekküllerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Emevileri tarihleri boyunca uğraştıran Hâricî toplulukları, Abbasilere de muhalefetten geri durmamışlardır. Hilafette hak iddia eden Ali oğulları da zaman ve fırsat bulduklarında bu iddialarını gerçekleştirme yollarını aramışlardır. Arapların tarihi boyunca hep ön plana çıkan kabileci anlayışları, Abbasiler zamanında da kendini göstermiş, özellikle Kelbî ve Kaysî mücadelesi devleti oldukça meşgul etmiştir. Yönetimden memnun olmayanların bireysel olarak başvurdukları ayaklanmalar da belli ölçüde amacına ulaşacak ve devletin enerjisinin harcanmasına sebep olacaktır.

Sonuç olarak; ister dinî kökenli Hâricî ve Şiî ayaklanmaları, ister kabileye dayalı Kelbi-Kaysî mücadelesi ve Berberî ayaklanmaları, isterse de yönetimden memnun olmayanların çıkarmış olduğu ayaklanmalar, her ne kadar Hârûn Reşîd'i meşgul ve muzdarip etmişse de bu ayaklanmalar bölgesel olmanın dışına çıkamamış ve bu dönemin altın çağ olarak anılmasını engelleyecek bir sonuca ulaşamamıştır.

¹⁸² İbn Kesir, X, 360.

¹⁸³ H.U. Rahman, 199; S.F.Mahmud, 90; Nahide Bozkurt, XVI, 260; Ahmed Muhtarü'l-Abbad, 93.

KAYNAKÇA

- Ahmed Muhtaru'l-Abbad, *Fi't-Târihi'l-Abbâsî ve'l-Endülüs*, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut.
- Dineveri, Ebu Hanife Ahmed b . Davud; *Ahbaru't- Tıval*; Daru İhyai't- Türesi'l-Arabi, Kahire 1960.
- Ebi Zeyd Ahmet b. Sehl el-Belhi, *Kitab el-Bed ve't-Tarih*, Paris 1899.
- H.U Rahman, *İslam Tarihi Kronolojisi*, çev.: Abidin Büyükköse, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi*, çev.: İ. Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Hudari Bey, Şeyh Muhammed; Muhadarat: *Tarihu'l-Ümeme'l-İslamiyye (ed-Devletü'l-Abbasiyye)* Darü'l- Ma'rife, Beyrut.
- Hüseyn Algül, *İslam Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1997.
- İbn Haldun, *Kitabu'l-İber ve Divanü'l-Mübteda ve'l-Haber*, Mektebetü'l-Medrese, Beyrut 1966.
- İbn İzârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Merraküşî, el- Beyânü'l-Mugrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l- Magrib, neşr ve thk: G.S. Colin ve L.Provençal, Leyden 1948.
- İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.
- İbn Vadiran; *Historie Des Abbasides*, Haz. Mongi Kaabi, Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut 1993.
- İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdullah Köşe, Bahar Yayınları, İstanbul 1986.
- İbrahim Eyüb, *et-Tarihu'l-Abbasi es-Siyasi ve'l- Hudari*, eş-Şirketü'l-Alemiyye li'l-Kitabi ŞML, Beyrut 1989.
- K.V.Zettersteen; "Harunürreşid", MEB İslam Ansiklopedisi, c. 5, İstanbul 1977.
- Mahmud Makdis, *Nüzhatü'l- Enzar fi Acaibi't - Tevarih ve'l - Ahbar*, Darü'l-Garbi'l- İslami, Beyrut 1988.
- Mahmud Şakir, *Hiz. Adem'den Bugüne İslam Tarihi*, çev.: Ferit Aydın, Kahraman Yayınları, İstanbul 1993.
- Mesûdî, Ebi'l-Hasan Ali b. El-Hüseyn b. Ali, *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Dârü'l-Endelüs, Beyrut 1965.
- Nahide Bozkurt, "Harunü'r-Reşid", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1997.
- S.F.Mahmud, *İslam Tarihi*, çev., A. Kevenoğlu- Ayhan Sümer, Varlık Yayınevi, İstanbul 1962.
- Seyyid Emir Ali, *Musavver Tarih-i İslam*, çev., M. Rauf, Kanaat Kütüphanesi, 1. Baskı, İstanbul 1329
- Süyuti, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr eş- Şafii, *Tarihu'l- Hulefa*, el-Mektebetü'l- Asriyye, Beyrut 1989.
- Taberi, Ebu Ca'fer M. B. Cerir; *Tarihu'r- Rüsul ve'l- Müluk (Tarihu't - Taberi)*, Darü'l- Maarif, Mısır 1968.
- Takkuş, Muhammed Süheyl; *Tarihü'd - Devleti'l - Abbasiyye*, Darü'n-Nefais, Beyrut 1996.
- Yakubi; Ahmed b. Ebu Yakub b. Cafer b. Vehb ibn Vadihî'l - Kati, *Tarihü'l - Yakubi*, Daru's -Sadır, Beyrut.
- Yusuf Aş, *Tarihu Asri'l- Hilafeti'l- Abbasiyye*, Darü'l-Fikr, Dimaşk 1982.